

שלוש מזוודות

בתיאור המטען שלקחתי, כאשר יצאתי מהארץ לפאריז, הסתפקתי בציון המעיל והמזוודה הקטנה שהיו בה מעט בגדים וכלי רחצה. אבל בדיעבד ברור לי שהמטען היה גדול בהרבה. המדובר במטען רוחני של מאות פריטים שאני נושא אותם למעשה עד היום: ספרים שקראתי, ציורים שראיתי, מוסיקה ששמעתי ומעל לכל חוויות שחוויתי בפועל, במחשבה ובחלום – חוויות שאת רובן כבר תיארתי. אני מניח שכך קורה לכולם אבל נדמה לי שבכל זאת קיים הבדל מסוים ביני לבין האחרים. בעוד שרוב האנשים שאני מכיר נוטים לשיכחה אצלי היא ממאנת לשחרר אותי מכל אלה – בראש ובראשונה מפרטים שצברתי במהלך השנים, כי נראו לי חשובים ואילו עתה נהיו, לדעתי, מיותרים לחלוטין. היוונים מהעת העתיקה האמינו שיש אלה בשם מנימוזינה (Mnemosyne) שהיא התגלמות הזיכרון – אלה אשר ילדה לזאוס את תשע המוזות הממונות על ההשראה היוצרת את האמנות. בעוד אשר מנימוזינה עצמה הייתה בתם של אורנוס אל השמים וגאיה אלת האדמה. בקיצור, שילוב יפה ומתאים לאמנות. אבל מדוע לא נחשוב על אלוהות נוספת: השיכחה שזכתה, בסופו של דבר, רק לכינוי א-מוזינה או אמנזיה (Amnesia), כלומר העדר זיכרון. הרי יש לה, לאותה שיכחה, תכונות חשובות משלה: חלקן אמנם חסרונות אבל גם לא מעט מעלות.

בפרקים הקודמים כבר פרטתי את החוויות שחוויתי, אולי יתר על המידה. עם זאת עדיין נותרה בזיכרוני רשימה ארוכה של פריטים המבקשים את שחרורם. רשימה זו ראוי שתחיל במוסיקה – נושא שהיה לכאורה רחוק ביותר ממני ועם זאת קרוב מאוד ללבי ואולי גם אחת האמנויות הקדומות ביותר: התשובת של קולות, צלילים ותנועה. באותו הקשר ראוי להזכיר, כי הסופר הרוסי ל"נ טולסטוי סבר שהאמנות היא פועל יוצא מיכולתו הייחודית של האדם להזדהות עם האחר – יכולת המוכרת לנו כיום בשם "אמפתיה". את הדוגמה לעניין זה הביא בצורת סיפור בשם "סונטת קרויצר" כשמה של יצירה שחיבר **בטהובן** אשר לדעתו של **טולסטוי** השפעתה כה חזקה שהיא עשויה להביא אדם למעשים מגונים. את היצירה שמעתי פעמים רבות מאז שקראתי את הסיפור ועלי להודות שהצלחתי לא פעם להיסחף, כלומר להזדהות, עם המוסיקה אבל לא עם תגובתו של **טולסטוי**, על אף שאני מקבל את דעתו ביחס לחשיבותה וייחודה של היכולת האנושית להזדהות בכל התחומים ולא רק באמנות.

במסגרת זו של זכרונות על נושא המוסיקה אני מתכוון לשירים שלמדתי ושרתי מאז היותי ילד אלא לתחום מסוים מאוד הנקרא קלאסי אבל במשמעותו הרחבה: החל מ**ג'ובאני פאלסטרינה** (Palestrina, 1525-94) ועד **ארנולד שנברג** (Schonberg, 1874-1951) עם כמה יצירות של מלחינים קודמים או מאוחרים יותר. כפי שכבר סיפרתי למדתי מילדות לנגן על פסנתר – לימודים שנמשכו תקופה קצרה בלבד וכללו רק שלוש יצירות הזכורות לי: פוגה של **ס בך** ושני "שירים ללא מילים" של **פליקס מנדלסון** (1809-47). אלה גם הראשונות הזכורות לי. בערך מאותה תקופה, כלומר בשנת 1939, בהיותי כבן תשע, הלכתי כמו ילדים אחרים לשמוע קונצרט לנוער של התזמורת (היום הפילהרמונית), ממנו זכור לי המנצח **גיאורג זינגר** (1906-80) אולי מפני שנראה לי שמן ומצחיק אבל גם קטע שאהבתי מאוד, שכיום מוכר לי בשם "הארלזיין" של **ג'וזף ביזה** (Bizet, 1839-75) – מעין מבוא לאופרה "כרמן", שגם אותה שמעתי – למעשה הראשונה והאחרונה ששמעתי בארץ לפני נסיעתי.

עדיין באותם ימים שמעתי, בלית ברירה, אבל באהבה, את אמא לומדת לשיר. מאלה זכור לי רק אחד "הנווד" של **פרנץ שוברט** (Schubert, 1797-1828). לימים גיליתי שלמעשה הכרתי עוד שני קטעי יצירות מכיוון שחוברו להם מילים בעברית. "הזבוב" על פי שיר המלחמה "מהאופרה" נשואי פיגארו" של **ו.א. מוצרט** (Mozart, 1756-91) ו"לילות כנען" על פי מנגינה כאילו מזרחית של **אלכסנדר בורודין** (Borodin, 1833-87). לאותה קבוצה שייכת גם "המולדבה" של **סמטנה** (Smetana, 1824-84) שנוגנה בכל הזדמנות כתחליף ל"התקווה". השאר הן יצירות ששמעתי מתחילת התיכון ועד לנסיעה לפאריז (1944-53)

ואשר היו אהובות עלי במיוחד – ראוי להוסיף בעידן שבו לא היו לי או למכרי תקליטי מוסיקה קלאסית – למעט שלושה מחבריו של זאב: אברהם יבין, דניאל דורון ונתן מישורי שהיו מסתודדים על מנת לשמוע מדי פעם תקליט כלשהו, אבל סירבו לצרף אותנו אליהם. עלבון שלעולם לא אשכח להם. בקיצור בכדי לשמוע מוסיקה צריך היה להקשיב לקונצרט ליל השבת ב"קול ירושלים" או ללכת להרצאות של **מנשה דבינא** (1899-1968) באולם הקטן של "הבימה" ולעתים באולם אגודת הציירים ברחוב אלחריזי. כמוכן שהיו גם קונצרטים ורסיטלים, בין אלה היותר מיוחדים שניתנו באולם מוזיאון ואשר הקשבתי להם באהבה על אף אי הנוחות של ישיבה על מדרגות הרצפה הקרה.

את הרשימה עצמה אני בוחר להתחיל עם הקונצרטים לצילו של **שומן חבורז'אק**; לכינור של **בטוהובן**, **צ'ייקובסקי מנדלסון**; לפסנתר של **צ'ייקובסקי**, **גריג**, ללא ספק "הקיסר" של **בטוהובן** ולפחות אחד של **בראהמס** אבל איני זוכר איזה מהם. לאלו ניתן לצרף כמה סימפוניות בינהן "הפסטוראלית" של **בטוהובן**, "הבלתי גמורה" של **שוברט** וכמה קטעי אורטוריה. "יהודה המכבי" של **הנדל**, "בריאית העולם" של **הייזן**. בזמנו חיבבתי, למעשה עד היום, את הקרוי קלאסית קלה. "מוסיקת לילה זעירה" של **מוצרט**, "מחולות הונגריים" של **בראהמס**, "שחרזאדה" של **רמסקי-קורסקוב**, "מחולות הפולובצים" של **בורודין**, "חלום ליל קיץ" של **מנדלסון**, "פר גרנט" של **גריג**, "הבולרו" של **ראוול** כמו גם "שולית הקוסם" של **דוקה** וה"טוקטה ופוגה" של **יי"ס בך** – שני האחרונים מהסרט "פנטאזיה" של וולט דיסני. בנוסף, מהסרט "פגישה מקרית" למדתי לאהוב את הקונצרט מספר 2 לפסנתר של **דחמנינוב**. לעומת זאת כמעט ולא זכור לי דבר מכל הרסיטלים הרבים שהקשבתי להם. יוצא דופן לעניין זה "הקרנבל" של **שומן** בביצוע הפסנתרנית **אלה גולדשטיין** וסדרת **יי"ס בך** בביצוע מקביל בפסנתר ובצימבלו על ידי **פרנק פלג**.

בנושא המוסיקה עלי לציין שהייתה לי בזמנו מעין רתיעה **משופן** שנשמע באוזני יותר מדי רומאנטי למעשה רגשני – רתיעה שנעלמה מזה שנים רבות. לעומת זאת אהבתי את הסונטות לפסנתר של **בטוהובן** אבל לא את כולן. לכל אלה עלי להוסיף כמה יצירות מודרניות יותר אחת "האופרה בגרוש" של **קורט וויל** **ברטולד ברכט** שקטעים ממנה הושמעו ברדיו. בנוסף ניתנו, מעל גבי תקליטים, מעין השמעות בכורה על ידי **מנשה דבינא** באולם אלחריזי; בין אלה זכורות לי הסימפונייה "לנינגרד" של **שוסטקוביץ'** ו"הניצול מורשא" של **שנברג**. במקביל באותה תקופה, כלומר מתחילת התיכון ועד לנטיעה נהגתי להקשיב בהנאה רבה למוסיקה לריקודים וג'ז שהושמעו הן בתחנת הרדיו של הצבא הבריטי והן על ידי תזמורת בבתי הקפה שבהם גם נהגנו לרקוד מדי פעם. אבל את הידוע לי כיום, בתחום זה, רכשתי רק בשנים שהייתי בארה"ב. את הקטע על מוסיקה אסיים בציון העובדה שהאוסף המצוי ברשותי כיום כולל כ-200 תקליטים "קלאסיים", 50 תקליטי "ג'ז" ועוד 50 תקליטי מוסיקת שנסונים צרפתיים ופופ אמריקאי. לאלה הוספתי לאחרונה גם כמה עשרות תקליטורים.

הרשימה השניה, הארוכה יותר, היא של המטען הספרותי, שברובו שמור אתי עד היום. בפרק על ילדותי כבר ציינתי את הספרים שבלעתי בשצף קצף מגיל תשע, מיד לאחר שלמדתי לקרוא. לפיכך אין צורך לחזור עליהם, למעט תזכורת השמות כלומר: **וולטר סקוט**, **ז'ול וורן**, **הנריק סינקייביץ'**, **ויקטור הוגו**, **צ'רלס דיקנס**, **מארק טוויין** וסיפורים על אינדיאנים של **קרל מאי** ו**ג'יימס פנימור קופר**. אבל באותו פרק על ספרי הילדות שכחתי לגמרי את **אויק קסטנו** (אמיל והתאומים, אמיל והבלשים והכיתה המעופפת). ואת סיפורי התעלולים של **וילהלם בוש** (מקס ומוריץ) וגם את **אברהם שלונסקי** (אורי מורי) ואת **נחום גוטמן** (לובנגולו מלך זולו וכ"ו) שהופיעו ב"דבר לילדים" – עיתון שעבר מיד ליד, כי רק מעטים קנו אותו. אני מניח שהיו עוד ספרים שהייתי נזכר בהם לו הייתה קיימת רשימה כלשהי על תכולתן

של עשרות הספריות לילדים שהיו פזורות כמעט בכל רחוב ברחבי העיר – לפחות באזור שבו גרתי כלומר ברחוב פרוג.

השלב הבא בקריאה וצבירה, שרק מקצתו פרטתי בפרקים קודמים, נמשך כשנתיים (3-1941). תחילתו בגבעת ברנר והמשכו בכפר גלעדי ולאחר מכן עוד כחצי שנה של נדודים, שבהם כמעט ולא קראתי דבר. בגבעת ברנר, על כל פנים, חל מפנה ממשי בסוג הספרים שקראתי. הכוונה לתחילתה של התעניינות בנושאים כמו מסעות, מדע ומין – נושאים הזכורים לי ואשר כבר ציינתי במבוא, כגון סיפורו של **אחמד בי**; מסעותיו של **סווינ הדין**. אני מניח שהתפנית הייתה תוצאה מהעדר או מיעוט של ספרי ילדים בספריית הקיבוץ ועל כן ניתן לי לקרוא ללא הגבלה (בין השאר את "חיי המין של האדם" כפי שכבר סיפרתי ואין צורך להרחיב). השלב הבא, שהוא אולי העיקרי, נמשך ברציפות כמעט עשר שנים עד הנסיעה לאירופה. במהלך תקופה זו קראתי ללא לאות על נושאים שונים, לעתים במקביל. יתר על כן, מתחילתו של שלב זה חדלתי מהחלפת ספרים בספריות ועברתי לרכישתם. מקצתם ללא תשלום ב"ספריית הפועלים" ו"עם עובד" בזכות תיווכו של אבא ומקצתם בכסף שקבלתי מהורי או צברתי ממשכורת. אבל גם, בשנות התיכון, ב"סחיבה" – תעלול שכבר דנתי בו. עם זאת עלי לציין שדווקא מאלה, כלומר מהגנובים, לא זכור לי אף ספר. במילים אחרות המעשה היה העיקר ואילו הספר עצמו חסר חשיבות ונלקח כי היה זמין; רובם באנגלית שממילא עדיין התקשתי לקרוא.

כמו כל בני דורי קוראי העברית בארץ, הספרים הראשונים העולים בזיכרוני הם התרגומים מרוסית של **ל"נ טולסטוי** (אנה קארנינה, מלחמה ושלוש, התחיה, סיפורי סבסטופול ומותו של איבן איליץ) **דוסטויבסקי** (החטא ועונשו, אדיט, שדים, האחים קראמזוב וניטוצ'קה נייזבובה), **טורגנייב** (אבות ובנים, קן האצילים) **פושקין** (יבגני אניגין) **לרמונטוב** (גיבור דורנו) **גוגול** (נשמות מתות), **צ'כוב** (סיפורים קצרים), **גורקין** (פומה גורדייב, סיפורים), **גלדקוב** (בטון), **מקרנקו** (פואמת פדגוגית), **קאטייב** (מפרש בודד מלבין באופק), **שולוחוב** (הדון השקט), **מרז'קובסקי** (הדקבריסטים, ליאונארדו דא וינצ'י), **אהרנבורג** (13 מקטרת) ובנוסף גם את סיפורי המזרח (נאסר א דין) שתורגם, כנראה מרוסית, באותן שנים.

במקביל הכרתי מעט ספרות צרפתית. בין השאר רכשתי את ספרו של **ראבלה** (גרמנטואה ופאנטאגוראל) מתורגם לאנגלית ומצונזר אבל, עלי להודות שלא קראתי אותו עד שתורגם לא מזמן לעברית. ראיתי כמובן את **מולייר**, עם התפאורות של אבא (הקמצן, גם הוא באצילים) וקראתי את **וולטר** (קאנדיד), את **בלזאק** (קולונל שאבר, אבא גוריו) וכמובן את סיפורי ה"זימה" שכתב בסגנונו של **ראבלה** חלקם אפילו בתרגום עברי ורובם באנגלית עם איורים של **גוסטאב דורה** (Contes drolatiques). זכורים לי גם **פלוב** (מאדאם בובארי), **מופאסאן** (בל אמי, סיפורים), האחים **גונקור** (יומנים), **אלפונס דודה** (טארטרין), **רומן רולאן** (זיאן כריסטוף, קולה ברניון), **רוז'ה מרטין דה גאר** (תיבו), **אנאטול פראנס** (תאיס), **אראגון** (הקומוניסטים), **ז'אן ג'ינוו** (האיש מבמוון). ידיעת השפה אפשרה לי לקרוא ואפילו לתרגם מקצת השירה הצרפתית. ובתיאטרון ראיתי ממש ערב הנסיעה לצרפת מחזה של **סארטר** (בדלתיים סגורות).

לכאורה היינו אמורים להכיר היטב את הספרות הגרמנית. במיוחד בגין המעבר של רבים ממזרח אירופה לברלין לאחר מלחמת העולם הראשונה. למרבה הפלא לא כך היה. לפחות לא הרגשתי בדבר. היו אמנם תרגומים מגרמנית אבל מעטים יחסית. אפשר שהיו יותר אלא שאני לא קראתי או שאיני זוכר אותם. על כל פנים, הקרוב אלי ביותר היה **הסה** (נרקיס וגולדמונד, זאב הערבה, סידרתא) אבל, אהבתי גם את **שניצל** (סיפורים), **סטפן צוויג** (סיפורים, העולם של אתמול), **קפקא** (המצודה, המשפט), **ותה** (יסורי ורתר הצעיר). לעומת זאת לא אהבתי את התרגום של אחת הפואמות שלו (הרמן ודורותיא). למעשה כל תרגומי השירה נראו לי כגעים ומתייגעים החל מאלו של **פרישמן** (ביירוון) עבור דרך **טשרנחובסקי** (היוואתה, קאלואלה, עלילות גלגמש, האיליאדה והאודיסאה) ועד לשירי **היינריך היינה** שתורגמו כפרוזה אבל ללא הועיל וגם שכחתי מי עשה זאת. בזמנו התקשתי וזנחתי כעבור מספר פרקים את אחד

מספריו של **תומאס מאן** (אצטל אנדרגסט) – ספר שקראתי עד תומו כעבור עשרות שנים, עם כי עדיין בקושי רב. לעומת זאת אהבתי את התרגום של **שלוסקי** לסיפור העם הגרמני (טיל אוילנשפיגל) שנאמר עליו שהוא בלגי מחשש שלא יתקבל בגלל הרגישות, שהייתה בזמנו, לכל דבר גרמני. אבל מעל לכל זכור לי מחזה של **ברכט** (אמא קוראגי) שראיתי סמוך למחזה הראשון והפואטי של **איבסן** (פר גינט) – שניהם זמן קצר לפני נסיעתי.

במעבר מילדות לנעורים קראתי את **ד'אמיציוס** (הלב) ואת **סטיבנסון** וד"ר גיקל מר הייד). ההמשך, לפי סדר הקריאה, של סופרים שתורגמו מאנגלית היו **ג'ורג' אליוט** (דניאל דרונדה), **אוסקר ווילד** (דוריאן גריי), **ה.ג'. וולס** (תולדות האנושות, מלחמת העולמות, הרואה והבלתי נראה), **ג'ון גאלסוורת'י** (בית פורסיית), **סומרסט מוהם** (סיפורים). לרשימה זו של מחברים שכתבו אנגלית אפשר להוסיף את המשורר היהודי **רבינדראנט טאגור** (הגן), הסופר הפולני **ג'וזף קונראד** (סיפורים) והסופר האלמוני **ברונו טראוון** (אנית המתים, שלושה מתוך שלושה מליונים) – סופר העתיד להתפרסם בזכות הסרט "אוצר הסיירה מאדרה". באמצעות סרטים הכרתי גם את **ג' בנרד שו** (קיסר וקליאופטרה, מיגור ברברה, פינמליון) ואת **ריצ'ארד קיפלינג** (ספר הגיונגל, גונגה דין). אין ספק שקיפלינג היה גם גורם לאכזבה בגלל תפיסת עולמו לפיה שליחותו כביכול של האדם הלבן היא להביא את הנאורות לעולם. מאכזב עוד יותר היה **קנט המסון** (רעב, ויקטוריה, מסתורין, ברכת האדמה, פן) ששיתף פעולה עם הנאצים בנורווגיה.

את רשימת הספרים מצאתי לנכון לסיים עם האמריקאים. אמנם מקצתם היו דווקא בין הראשונים שקראתי הן בילדותי והן בנעורי, כך למשל: סיפורי אינדיאנים **ג'ק לונדון** (קדמת עדן) כולל הביוגרפיה שלו **שחיבר ארוינג סטון** (הספן על גבי הסוס), שמספריו קראתי גם את הביוגרפיות של **ואן גוד** (התאוה לחיים) ושל **מיכלאנג'לו**. בעיני רוחי **ג'ק לונדון** היה לוחם למען צדק חברתי – מגמה שהזדהיתי אתה לחלוטין. לכן גם קראתי והזדהיתי עם **אפטון סינקלר** (מלך פחם), **ארסקין קולדוול** (חלקת אלוהים הקטנה), **ג'ון סטיינבוך** (ענבי זעם, על עכברים ואנשים). במקביל אהבתי את סגנונו המשעשע של **אוהנרי** (סיפורים) וסגנונו החמוץ מתוק של **ויליאם סארויאן** (שמי אדם, הקומדיה האנושית) והסגנון המחוספס של **ארנסט המינגוואי** (שלגי קלימנגירו) אבל גם את הסרטים על פי ספריו (שלום לנשק, למי צלצלו הפעמונים...). בנפרד מכולם עמד מבחינתי **תורנטון ווילד** (גשר סן לואי ריי) והמחזה שלו "העעירה שלנו" שהועלה סמוך לפני נסיעתי לאירופה, כך גם המחזות של **ארתור מילר** (כולם היו בני, מות הסוכן) ו**טנסי וויליאמס** (ביבר הזכוכית). כאמור בחרתי לסיים עם הסופרים האמריקאים, כי מאז שהתחלתי ללמוד בארה"ב, כלומר משנת 1954 ואילך, כמעט כל אשר קראתי נכתב שם או לפחות באנגלית, כולל תרגומים משפות שונות שעניינו אותי – מהעת העתיקה ועד היום.

להלן רשימה חלקית של סופרים וספרים שקראתי מאז תחילת שנות ה-1950, רובם כאמור באנגלית אלא אם צוין אחרת. אבל ללא עשרות הספרים בנושאי האמנות והתיאוריות הנלוות:

אויס קארול : עליסה.	אוניל יוג'ין. מחזות : מסע ארוך...
ליר אדוארד. חמשירים.	אוריפידס. מחזות.
לם סטינסלב. בדיוני.	אלבי אדוארד. מחזות : מי מפחד...
מילין קונדרה : הקלות הבלתי נסבלת...	אליוט ט"ס. שירים, מחזות...
מילן א.א. : פו הדב.	אמרסון ראלף. מאמרים.
מיסטרל גבריאלה. עברית. שירים.	אנדרסון כריסטיאן. אגדות.
מלוויל הרמן. סרט : מובי דיק.	אסימוב יצחק. בדיוני.
מרקס גבריאל גרסייה : מאה שנות...	אפלטון. עברית.
נאש אוגדן. שירים.	אריסטו. עברית.
נובוקוב ולדימיר : לוליטה	אריסטופנס. מחזות.
נרודה פבלו. עברית. שירים.	בובואר סימון, דה : המין השלישי.
סי' אקסופרי אנטואן : הנסיך הקטן.	בולקוב מיכאל : השטן במוסקבה.
סאד, המרקוזי דה. יומנים.	ברחס לואיס. סיפורים.

Holbein Hans	1465-1524	סגל אריק. סיפור אהבה.	בל היינריך : תמונה קבוצתית.
Michelangelo	1475-1564	סולויניצין אלכסנדר : גולאג.	בלק וויליאם. שירים.
Clouet Jean	1485-1541	סופוקלס. מחזות.	בקט סמואל. מחזות : גודו...
Titian	1487-1576	סטאוט רקס. בלשים.	בראדבורי ריי. בדיוני.
Bassano Jacopo	1518-1592	סימון גורג'. בלשים.	בראונינג אליזבת ברט. שירים.
Tintoretto Jacopo	1518-1594	סנדברג קרל. שירים.	בראונינג רוברט. שירים.
Moroni Giovanni	1525-1578	סארטר ז'אן פול. מחזות.	גיוס גיימס. עברית : דבלינאים.
El Greco	1541-1614	פאסט הווארד : משה נסיך מצרים...	גינסבורג אלן. שירים.
Rubens Peter Paul	1577-1640	פינטר הרולד. מחזות.	גראס גונטר : תוף הפח.
Hals Franz	1585-1666	פירנדלו לואיג'י. מחזה : שש נפשות.	גרדנר ארל סטנלי : בלשים.
Velazquez Diego	1599-1660	פלאט סילביה. שירים.	גרייבס רוברט : קלאודיוס, בלזארוס...
Rembrandt	1606-1669	פלמינג איאן. ריגול.	גרין גראהאם. סרטים : האישי השלשי...
Potter Paulus	1625-1654	פסטרנק בוריס. עברית : ד"ר זיוואגו.	דארל גראלד : משפחתי וחיות אחרות...
Ruisdael Jacob Van	1628-1682	פרו שארל. סרטים : היפה והחיה...	האמט דאשיאל. סרטי בלשים.
Hobbema Meindert	1638-1709	פרוסט מרסל. עברית : הזמן האבוד.	הומרוס : איליאדה, אודיסאה.
Goya Francisco	1746-1828	פרקר דורותי. שירים.	הלר גיוסף : מילכוד 22.
Ingres Dominique	1780-1867	צ'נדלר ריימונד. סרטי בלשים.	ויטמן וולט. שירים.
Corot Camille	1796-1875	קאמו אלבר : הזר.	זיד אנדרה : מזיפי המטבעות.
Delacroix Eugene	1798-1863	קונארד נואל. סרט : פגישה מקרית.	זינגר בביש. עברית. סיפורים : הקוסם.
Bonington Richard P.	1802-1828	קלארק ארתור. בדיוני.	יבוסטנקו יבגני. עברית : באבי יאר.
Guys Constantin	1802-1892	קסנפון : מסע הרבבה.	יוז טד. שירים.
Courbet Gustave	1819-1877	קרוואק ג'ק : בדרך...	יונסקו יוז'ין. מחזות : קרנפים...
Jongkind Johan B.	1819-1891	רוסטאן אדמונד. מחזה : סיראנו...	כריסטי אגאתה. בלשים.
Rodin Auguste	1840-1917	רנו מרי : הנער הפרסי...	לה קארה ג'ון. ריגול.
Manet Eduard	1832-1883		
Paul Cezanne	1839-1906		
Monet Claude	1840-1926		
Bonnard Pierre	1867-1947		
Gauguin Paul	1848-1903		
Van Gogh Vincent	1853-1890		
Toulouse-Lautrec Henri	1864-1901		
Matisse Henri	1869-1954		
Rouault Georges	1871-1958		
Mondrian Piet	1872-1944		
Marquet Albert	1875-1947		
Picasso Pablo	1881-1973		
Braque George	1882-1963		
Dufy Raoul	1877-1953		
Utrillo Morice	1883-1955		
Modigliani Amadeo	1884-1920		
Chagal Mark	1887-1985		
O'Keeffe Georgia	1887-1986		
Gromaire Marcel	1892-1971		
Soutine Chaim	1893-1942		
Gruber Francis	1912-1948		
Buffet Bernard	1928-1999		

הנס הולביין, "הגב' אליוט", גיר, עט ומכחול על נייר, 20.9X28 ס"מ, אוסף ווינדסור

התחום השלישי הוא כפי שכבר ציינתי העולם החזותי. כאשר יצאתי לדרך כולו היה עדיין מוגבל לאמנות הפלאסטית, כלומר ציור ופיסול. על מנת לקבל מושג מהיכן התחלתי ראוי שאפרט : המדובר בראש ובראשונה בחלק, אמנם לא מבוטל, מהעשייה בארץ ועוד שתי תמונות שהיו מוצגות במוזיאון תל-אביב : האחת נוף עירוני של **מוזיאון אוטריי** והשניה יהודי עם ספר תורה של **מארק שאנאל**. את השאר ראיתי בספרים ואלבומים שאבא רכש – כל אחד מוקדש לאמן "קלאסי" מסוים : מקצתם עדיין אצלי היות ואמא החליטה בזמנו שלא לקחת אותם לפאריז והשאירה אותם אצל מכרים שהעבירו אותם אלי. מבין אלה הראשונים הזכורים לי היו איורי ספרו של **ז'ול דנאר** שנעשו על ידי **פייז בונאר**, נושא שכבר פירטתי, ואין צורך לחזור אליו, ובמקביל גם ספר על טכניקת ציור הקיר של **ז'יינו ויברה** שלצערי אבד, ואלבום בשם "אמנים יהודיים", שכלל תמונה של אבא.

לאחר מכן אבא רכש, אבל לא בהכרח בסדר המובא כאן ספרים על **מיכלאנג'לו**, **רפאל**, **טיציאן**, **טינטורטו**, **ולאסקו**, **אל גרקו**, **רונסו והאלס** – כולם עם רפרודוקציה בשחור לבן ואחת בצבע שהודבקה, בדרך כלל, בעמוד הראשון. לאלה נוספו, מאוחר יותר, אלבום רישומים והדפסים של **דמברנדט** ועוד שלושה אלבומים של רפרודוקציות, כולן בצבע : אחד עם מבחר מצומצם מאוסף מוזיאון ה"הרמיטאז'י" בסט. פטרסבורג ושני האחרים, עבי כרס במיוחד, שכללו אמנים ונושאים שונים, ביניהם רבים שאהבתי אבל רק שניים שאני זוכר עד היום, למרות שהאלבומים עצמם אבדו. בין אלה "פרות" של **פאולוס פוטו**, "החייט" של **ג'ובאני מורוני** ותיאורים תנ"כיים של רועים וצאן שבהם התמחה **ג'אקומו באסאנו**. חורשות עצים עבי צמרת ומצודה בראש הגבעה של **יעקב רואיזדאל**, כולם לכאורה בהולנד. אלה שימשו את אבא ואחרים כהוכחה לטעות של חסידי "הפוזיטיביזם", על הזיקה בין האמן לסביבתו. אין ספק שהפרות שצייר **פאולוס פוטו** הן אכן הולנדיות, כך גם שדרת העצים של **מיינדרט הובמה**, אחד מאחרוני תור הזהב של אמני ארצות השפלה. לעניין זה ראוי שאציין מיד, כי לדעתי אותם תיאורים מוגזמים אינם מפריכים את תיאוריית הפוזיטיביזם. לרשימה זו יש להוסיף כמה ספרונים, מקצתם טוב, עם רפרודוקציה אחת או שתיים בצבע, המוקדשים לנושאים שונים, כגון ציורי הקיר של **ג'וטו** בפדובה ;

רישומי דיוקנות של **הנס הולביין** ושל **ז'אן קלואה**; אמנות פרה-היסטורית, מיניאטורות פרסיות ומונוגרמה קצרה על הציור ההודי. המטען החזותי שהבאתי בזיכרוני למסע באירופה כלל גם אסופות של אמני המאה ה-19 רובם, כמו "הקלאסיים", בשחור לבן עם דוגמית או שתיים בצבע. בין אלה, שעדיין אצלי: **פונסיסקו גויא** (אסופת רישומים והדפסים), **דומיניק אנגר**, **אוג'ין דלקרואה**, **גוסטב קורבה**, **קמיל קורו** ורישומי ערום של **אוגוסט רודן** (רובם בתוספת צבעי אקוורל). בנוסף אבא נהג לקנות מדי פעם ספרון המוקדש לאמן בודד אבל פחות מפורסם, כגון: **קונסטנטין גי**; **ריצ'רד פ' בונינגטון**; **יוהאן ב' ג'ונקינד** וסידרה של ספרוני "אמנות צרפתית עכשווית" (מסזאן עד 1950). בסופו של דבר המעט שהכרתי ואהבתי מתוך הספרים והספרונים, גרם לי להתייחס לבודדים שזיהיתי במוזיאונים כאל פגישה עם ידידים ותיקים בעיר זרה.

ז'אן קלואה, "דיוקן של גברת צעירה", גיר שחור לבן על נייר, 19.6X29 ס"מ, המוזיאון הבריטי, לונדון

באשר למודרנים, אני עתיד לפגוש את העבודות של רובם ושל עוד רבים אחרים רק לאחר הגעתי לניו יורק. עם זאת ראוי שאציין כמה מהם כבר עכשיו לקבלת מושג מה כללתי במונח "מודרני" באותם ימים, כלומר כאשר נסעתי לפאריז בתחילת שנות ה-1950. ראשית, את האימפרסיוניסטים, כגון **אדוארד מאנה**, **קלוד מונה** ואת **פאול סזאן** שנתפש כחשוב מכולם. צמודים אליהם מבחינת חשיבותם היו **וינסנט ואן גוך**, **פול גוגן** ו**וינסנט והנרי טולוז לוטרכ**. בדיעבד אני מודע לכך שהיו רבים שכלל לא הכרתי, כגון ג'ורג' סרה ופאול סיניאק יוצרי הפוינטליזם. זאת לעומת, אלה המכונים "פוב", על אף שלא הכרתי את המונח: **אנרי מאטיס**, **ראול דופי**, **אלבר מארקה** ואולי עוד שם או שניים מקבוצה זו כך למשל **ג'ורג' רואו** שסגנונו נחשב למבשר האקספרסיוניזם הצרפתי. זכור לי שראיתי עבודות של **ג'ורג' בראק** ו**פאבלו פיקאסו** ואפילו את המאמר שכתבה עליו, כלומר על **פיקאסו**, **גרטרוד שטיין** – מאמר שתורגם ופורסם בחוברת קטנה, כמדומני בהוצאת ספריית הפועלים, בדומה למאמר על "הצחוק" של **אנרי ברגסון** (Bergson). שמות נוספים שנותרו בזיכרוני מהימים שלפני הנסיעה מהארץ הם **חיים סוטין**, **אמדאו מודליאני** וכמה שנחשבו צעירים בין אלה **מרסל גרומר**, **ברנד בופה** ועוד כמה שנוספו לרשימה בהיותי בפאריז ביניהם **פראנסיס גרובר** שסגנונו כמעט ההיפוך של **גרומר** על אף ששניהם אקספרסיביים: האחד, **גרובר** המייצג את "העליבות" (Miserabilisme) והשני, **גרומר** את "החיוניות".

רובנס, "דיוקן אישתו של רובנס הלן פורמנט", 1630, 178X83 ס"מ, שמן על בד, המוזיאון לאמנות, וינה

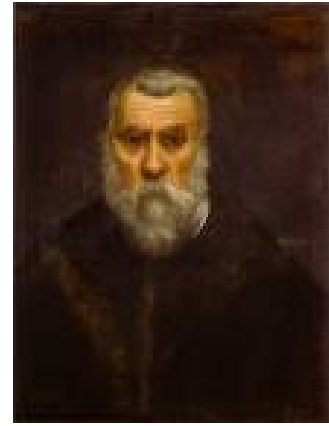
מיכלאנג'לו, "בריאת האדם", 1511, פרסקו, הקפלה הסיסטינית, רומא

ג'אקוֹפּוֹ באַסֶנּוֹ, "כִּבְשִׁים" 1550, שֶׁמֶן עַל בֶּד, וִילָה בּוֹרְגּוֹה, רוֹמָא

טִיִּצְיָאן, דִּיוֹקָן עֲצֵמִי, 96X75 ס"מ, שֶׁמֶן עַל בֶּד, מוֹזִיאוֹן סְטֵאטְלִיךְ, בֶּרְלִין

טִיִּנְטוֹרְטוֹ, "דִּיוֹקָן עֲצֵמִי", 1588, שֶׁמֶן עַל בֶּד, 65X52 ס"מ, מוֹזִיאוֹן לֹוֶבֶר, פְּרִיז

גִּיּוֹבָאֲנִי מוֹרוֹנִי, "הַחֵיִיט", 1570, שֶׁמֶן עַל בֶּד, 74X97 ס"מ, הַגֶּלֶרִיָה הַלאוֹמִית, לוֹנְדוֹן

רַמְבְּרַנְט, "שְׁלוֹשֶׁת הָעֵצִים", 1643, תַּחְרִיט, 27.9X21.3 ס"מ, הַמוֹזִיאוֹן הַבְּרִיטִי, לוֹנְדוֹן

אַל גֶּרְקוֹ, "לֵאוֹקוֹן", 1610, שֶׁמֶן עַל בֶּד, 142 X 193 ס"מ, הַגֶּלֶרִיָה הַלאוֹמִית לֵאֲמֻנְטוֹ, ווִישֵׁנְטוֹן

פֶּרְנַץ הֶלְס, "מֵאלָה בַּאֲבַה", 1633, שֶׁמֶן עַל בֶּד, 64X75 ס"מ, מוֹזִיאוֹן סְטֵאטְלִיךְ, בֶּרְלִין

דִּיאַגוֹ וְלֵאֶסְקוֹ, "הַנְּסִיךְ בִּלְטוֹאֶר קֶאֶרְלוֹס עַל סוֹס", 1635, שֶׁמֶן עַל בֶּד, 173X209 ס"מ, מוֹזִיאוֹן פְּרֵאדוֹ, מֵדְרִיד

יַעֲקֹב וְאָן רוִיסְדִיל, טִירַת בְּנֵתֵיִם, 1653, שֶׁמֶן עַל בֶּד, 114X110 ס"מ, הַגֶּלֶרִיָה הַלאוֹמִית שֶׁל אִירְלַנְד, דֶּאֶבְלִין

פּוֹטֶר, "הַשּׁוֹר", 1647, 34X23 ס"מ, שֶׁמֶן עַל בֶּד, דֶּלְפֵט

מֵיִנְדֶרְט הוֹבְמָה, "הַשְּׁדֶרָה", 1669, שֶׁמֶן עַל בֶּד, 141X103 ס"מ, הַגֶּלֶרִיָה לֵאֲמֻנְטוֹ, לוֹנְדוֹן

פרנסיסקו גויא, "סאטורן", 1821, 146X83 ס"מ, שמן על בד, פראדו, מדריד

אוג'ין דלקרואה, "מרוקאי צעיר", אקוורל, 1832, 25X182 ס"מ, מוזיאון לובר, פאריז

ריצ'ארד בונינגטון, "החוף בנורמנדי", 1824, שמן על בד, 38X45 ס"מ, לובר, פאריז

קונסטנטין גי, "העלמות", 1855, צבעי מים על נייר, 19X27 ס"מ, מוזיאון הרומנטיקה, פאריז

אנגר, "המתרחצת הגדולה", 1808, לובר, פאריז

גוסטב קורבה, "סוללי הכביש", 1850, שמן על בד, 267X165 ס"מ, מינכן, (הושמד במלח"ע 2)

הנרי טולוז לוטרכ, "ז'ואן אבריל", 1893, הדפס, 95X130 ס"מ, אוסף פרטי

קמיל קורו, "הגשר האוגוסטיני בנרני", 34X48 ס"מ, שמן על בד, 1826, לובר, פאריז

אוגוסט רודן, "זוג גרפי שזור", 1900, טכניקה מעורבת על נייר, 24X23 ס"מ, מוזיאון רודן, פאריז

אדוארד מאנה, "הבר בפולי-ברז'ר", 96X130 ס"מ, המכון קורטו לאמנות, לונדון

פאול גואן, "טבע דומם עם הבקבוק פלפלי", שמן על בד, 1892, 63X81 ס"מ, הגלריה הלאומית בושינגטון

שמן על בד, 72X91 ס"מ, מינכן.

אמדיאו מודליאני, "דיוקן עצמי", שמן על בד,

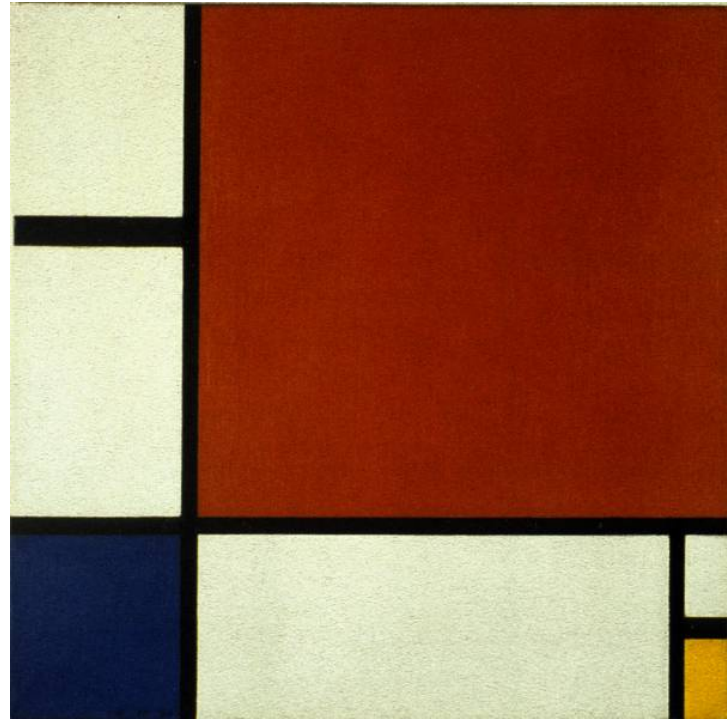
הנרי מאטיס, "חלון פתוח", שמן על בד, 55X46 ס"מ, 1905, הגלריה הלאומית לאמנות, לונדון

גורגי רואו, "ראשו של ישרי", שמן על נייר מודבק על בד, 60X65 ס"מ, מוזיאון הרמיטאז',

מארק שאגאל, "התבודדות", שמן על בד, 169X102 ס"מ, מוזיאון תל אביב.

פיט מונדריאן, "קומפוזיציה באדום, כחול וצהוב", שמן על בד, 1930, 100X100 ס"מ, אוסף פרטי

פרנסיס גרובר, "עבודה", 130X160 ס"מ, שמן על בד, 1944, מוזיאון טייט, לונדון

פבלו פיקאסו, "גרטרוד שטיין", 1906, שמן על בד, 100X81 ס"מ, מוזיאון מטרופוליטן, ניו יורק